

Oponentský posudek na diplomovou práci Marka Jansy: „Strana vyloučených“ na Českokrumlovsku a Prachaticku 1970-1980

Marie Černá (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR)

Marek Jansa ve své práci otevírá téma, na které se doposud česká historiografie i veřejná scéna dívala víceméně z jednoho úhlu a širší souvislosti a okolnosti ponechávala strana. Zabývá se dalšími osudy vyloučených a vyškrtnutých straníků a poukazuje přitom na jejich rozmanitost, kontextuální podmíněnost a nevyzpytatelnost. Významně tak doplňuje příběh o perzekuovaných, profesně a sociálně deklasovaných bývalých stranících, zahnaných čistkami přelomu šedesátých a sedmdesátých let do pozice více či méně explicitních odpůrců normalizačního režimu. Jak napovídá i název práce, studie je do velké míry zaměřena lokálně, přičemž se autor snaží postihnout specifika vybraných pohraničních regionů ve vztahu ke studovanému problému.

Členění práce je formálně přehledné a sleduje schéma, kde nejdřív je určitý fenomén představen na celostátní a posléze lokální úrovni. Ve svém důsledku však tento formalismus působí poněkud rozvlekle a vede občas k opakování již řečeného. Striktní pozitivismus kapitol o průběhu prověrek, kdy nás autor seznamuje s čísly ohledně vyloučených a vyškrtnutých, demografické a profesní struktury očištěné strany, nepřináší nijak zvlášť objevný vhled do procesu prověrek a praktického naplňování kategorií „pravicových oportunistů“ a ostatních. Sumarizuje však dosud pravděpodobně nepublikovaná data pro sledované okresy, která víceméně odpovídají celostátnímu trendu. Tuto suchou deskriptivu chápu jako nutně zjednodušenou zkratku k hlavnímu poli zájmu, na kterém má být odvedena hlavní analytická práce. Tím, jak už bylo řečeno, je život bývalých straníků po prověrkách. Autor přitom sleduje několik témat a otázek různé úrovně relevance a koncepčních ambic. V první řadě, jak už název napovídá, testuje otázku, do jaké míry lze u bývalých straníků v daném lokálním kontextu uvažovat o jakémsi provázaném společenství s politickým potenciálem. Na různých místech poukazuje na mnohé faktory, které něčemu takovému spolehlivě bránily a i sám tuto otázku uzavírá negativní odpovědí. Pak ovšem název práce zůstává poněkud hádankou.

Další téma představuje škála nejrůznějších životních osudů, výzev, kterým bývalí straníci čelili, a životních strategií, které volili. Poukazuje přitom na to, že v místních poměrech nemusela ztráta stranictví vždy nutně znamenat profesní propad, případně že vynucená změna zaměstnání s nemusela vždy nést sociální či ekonomickou újmu. Zvláštní důraz autor deklaruje vůči projevům loajality vůči normalizačnímu, kterými si bývalí straníci mohli nebo měli kompenzovat svůj případný hendikep. Důraz je to tak silný, že se z něj v podstatě stává samostatné téma, které ústí v hlavní tezi celé práce: Stranické prověrky se svými vyloučenými a vyškrtnutými sehrály stabilizační roli v normalizačním režimu tím, že bývalí straníci masově projevovali politickou loajalitu, aby přebili stigma nespolehlivosti vzešlé ze stranického trestu. Zde vznikají moje rozpaky nad konceptuálním zarámováním práce a především nad jejím empirickým zakotvením. Jakkoliv autor v závěru prohlašuje, že tuto tezi doložil.

Odpověď na otázku po stabilizujícím či destabilizujícím účinku prověrek z hlediska fungování a reprodukování normalizačního režimu je samozřejmě ambivalentní. Dokážu si ji dokonce představit

jako hezký námět pro školní rétorické cvičení, kdy jedna skupina bude snášet argumenty pro a druhá proti. Jistě i autor si dokáže představit řadu protiargumentů a uzná, že záleží na úhlu pohledu či času, ze kterého se na celou záležitost díváme. Proč si tedy zvolil pozici nestranného soudce, která objektivně obě strany posoudí a vyřkne *verdict*? Proč má potřebu mnohohrstevnatý problém důsledků stranických prověrek, na jehož komplexnost sám někdy více, někdy méně reflektovaně poukazuje, takto zbanalizovat formulací o stabilizační roli prověrek?

Za důležitý klíč ke sledování projevů loajality bývalých straníků (kromě různých druhů veřejné angažovanosti) považuje autor odvolávání proti stranickému trestu a žádosti o znovupřijetí do strany. Poukazuje na jejich masový charakter a na skutečnost, že bývaly provázeny deklarativní podporou normalizačnímu režimu, distancí od Pražského jara, případně výčtem vlastní angažovanosti dokládající účast na budování socialistické společnosti. Tato snaha zvrátit trest či ospravedlnit se za své jednání, kterou prokázala řada bývalých straníků, je jistě pozoruhodným aspektem prověrkové odysey. Tím spíš bych očekávala, že mu bude věnován systematický a soustředěný zájem. Na to, že právě tento aspekt měl autorovi poskytnout hlavní empirický zdroj a dodávat argumenty pro jeho hlavní tezi, se věnuje mu nepochopitelně nedbale. V první řadě si ani nesnaží klást otázku, jestli by odvolání proti stranickému trestu od žádostí o znovupřijetí nebylo vhodné analyticky odlišit. V případě odvolání sice operuje statistikou na celostátní i lokální úrovni, ale vůbec se nesnaží do procesu odvolávání hlouběji vnořit – texty a argumenty ze strany žadatelů i vyřizovatelů nechává úplně stranou. Jak tedy může tvrdit, že když se někdo odvolával proti stranickému trestu, vyjadřoval tím loajalitu k normalizačnímu režimu? Zároveň v závěru píše, že „důležitou součástí normalizačního diskurzu“ tvořil „důraz na otevřenost strany všem vyloučeným a vyškrtnutým“ a to od počátku konsolidace. Jinak než neurčitým odkazem na deklarace o možnostech spravedlivého přezkoumání trestu toto tvrzení nedokládá, nezbývá nám než si vyvodit, že základním praktickým projevem této „otevřenosti“ byla možnost odvolání. Ta ale byla procedurální samozřejmostí danou stanovami strany a těžko ji tak chápat jako příslib shovívavosti raně normalizačního režimu. Zatímco fenoménu odvolání se autor věnoval aspoň z hlediska statistiky, u fenoménu žádostí o znovupřijetí nás (až na pár výjimek) zavádí do sféry dohadů. Sám přiznává, že zde narážíme na nedostatek archivních materiálů. Což samo o sobě není uspokojivé tvrzení. Ještě méně uspokojivé pak jsou ničím nepodložené předpoklady, že žádostí o znovupřijetí pravděpodobně bylo mnohem víc, než jich napočítali v evidenci OV KSČ obou sledovaných okresů. Autor nemá ucelenější statistiky žádostí a odmítnutí, nerozebírá argumenty a diskuse, které příslušné usnesení ÚV KSČ o znovupřijímání bývalých členů do strany z roku 1976 provázely ani publicitu, která mu byla dáována. Nesleduje, jak bylo usnesení chápáno na centrální úrovni a místně uplatňováno v praxi. Zmíní se, že krajské výbory strany z něho měly strach, aby nebyly zahlceny žádostmi a že jeho sledovaný okres stanovil přísný numerus clausus na znovupřijetí, který ovšem ani nebyl naplněn. Přesto na závěr prohlásí, že po XV. sjezdu ÚV KSČ v roce 1976 došlo na základě tohoto usnesení k „prohloubení“ výše zmíněné otevřenosti a že „strana přistoupila k procesu znovupřijímání vybraných jedinců postižených prověrkami.“ Nezkoumá limity této otevřené náruče vůči napraveným hříšníkům ani nebere v potaz případnou frustraci z odmítnutí. Ani se neptá, jaký byl onen „dialog“, který strana s bývalými členy vedla. Ústředním vedením strany povzbuzený zájem o návrat do strany vnímá jako jednoznačně stabilizující prvek, byť nepodává žádné jasnější kontury tohoto zájmu. Ještě pozoruhodnější je pak konceptuální posun, ke kterému dochází, když píše že „diskurzivní otevřenost vůči bývalým členům a jejich případné nápravě se ukázala být důležitým stabilizačním faktorem při etablování normalizační moci a její legitimacy.“ K zaměňování „stability“ a „legitimity“ dochází i na jiných místech. Například

když autor deklaruje, že na základě „analýzy životních trajektorií jednotlivých postižených“ se snaží charakterizovat „roli, jakou stranické prověrky a strana vyloučených hrály v procesu legitimizace normalizačního panství.“ Přitom ovšem při „analýze životních trajektorií“ autor poukazuje na ledacos, co život bývalých straníků provázelo. Jistě mnohé z toho vedlo k dočasné stabilitě normalizačního režimu – sankce, tlak na projevy loajality a přitakávání, odvolání, různě motivovaná angažovanost, udání, vydírání, dohled a zastrasování. Jsou zde i projevy z hlediska stability sporné – psaní stížností, rezignace na stranickou kariéru, přetrhání vazeb, nejrůznější zamítání – odvolání, žádostí o znovupřijetí či stížností... Mluví-li se zde o legitimizaci, což rozhodně není to samé jako tah na stabilitu, tak koho vůči komu?

Neobratným nakládáním se střípky biografii autor do příběhu vpustil příliš mnoho skutečností, které jeho tezi o stabilizační a legitimizační roli prověrek podřívají. Kdyby se cíleně zaměřil na to, jak se s loajalitou vůči režimu, třeba právě v odvoláních a žádostech o znovupřijetí, nakládalo, mohlo by to vést k méně dalekosáhlým, ale zato přesvědčivějším závěrům. Místo toho se v „analýze životních trajektorií“ zaměřil na vytváření nepochopitelné kategorizace, v níž se mísí různá kritéria významu. V důsledku toho se biografické „karty“ jednotlivých osob ocitají v určitých kapitolách a podkapitolách podle někdy zcela nahodilých střípků ze života, někdy zcela nesourodě. Kapitola „Zpátky do strany“ by mohla implikovat, že bude pojednávat o lidech, kteří usilovali o návrat do strany. Kromě toho, že se zde neodlišuje odvolání od žádostí o znovupřijetí, nerozebírá se zde ani použitá argumentace. Není mi jasné, na základě čeho jsou jednotliví lidé zahrnováni do jednotlivých podkategorií, ani proč tato kapitola zmiňuje lidi, kteří píšou stížnosti na svoji situaci. Zřejmě se sem připletla snaha popsat různé strategie, takže jsou sem zařazeny i případy spolupracovníků s StB. Zrovna tak je sporné označení „Zklamání a neangažovaní“ pro druhou velkou kategorii, zvláště když nemůžeme tušit, jestli i lidé do ní zařazení neusilovali o zvrácení stranického trestu. Jediná analyticky srozumitelná je pak podkapitola „Zpátky ve straně“, která pojednává o lidech, kterým se návrat do strany podařil. Má dvě strany. A to je proklatě málo na to, aby na ní autor ilustroval otevřenost strany vůči odpadlíkům, o stabilizační a legitimizační roli nemluvě.

Navzdory předložené kritice se autor dotkl řady zajímavých témat, které otevírají možnost dalšího zkoumání. Kromě explicitně nastolených témat rozmanitosti sociálních praktik ať používaných samotnými bývalými straníky či okolí vůči nim, jejich vzájemných sociálních vztahů či míry jejich rozvratu či obecnějších otázek (ne)stability a legitimacy normalizačního režimu, je to též otázka vzájemné komunikace mezi různými patry stranické hierarchie a bývalými členy, kam je ovšem třeba zahrnout i takové fenomény jako psaní stížností, udání či anonymů. Otevírá se také otázka nejenom po stabilitě/legitimitě normalizačního režimu, ale také stabilitě/legitimitě obrodného procesu. Jinými slovy, co zážitek s prověrkami, často provázených rozkladem základních kolegiálních a sociálních vazem, udělal s pamětí na rok 1968.

Práce jistě splňuje požadavky k obhajobě. V naději, že Marek Jansa chápe bádání na předestřeném poli jako počátek, nikoliv konec, navrhuji hodnotit předloženou práci velmi dobře.

Mgr. Marie Černá, Ph.D.